

Jatkosodan sotatoimet Rovaniemen näkökulmasta
Rovaniemen esitelmä, SSHS 16.9.2017
Pentti Airio

Arvoisat sotahistorian asiantuntijat ja harrastajat.

En käsittele niinkään yksittäisiä sotatoimia vuosien 1941-1944 sodassa, vaan tarkastelen asiaa johtajien, tavallisten ihmisten ja tapahtumien kautta. Tarkoitukseni on löytää tavanomaisesta poikkeava tarkastelutapa, siinä määrin kuin se tunnissa on mahdollista.

1. Lähtöasetelma jatkosotaan

Talvisodan päättyminen oli monien erilaisten tahtotilojen summa. (YLEISKARTTA POHJOLASTA) Suomen voimavarat olivat loppu ja rauha oli pakko tehdä. Neuvostoliitto oli nöyryytetty ja se oli keskittänyt vahvat lisävoimat sekä Karjalankannakselle että Kantalahteen. Liittoutuneet olisivat halunneet Suomen jatkavan taistelua saadakseen Ruotsin rautamalmin ja Petsamon nikkelin haltuunsa. Tällöin Ranka ja Iso-Britannia olisivat ajautuneet sotaan Neuvostoliiton kanssa ja sitä Stalin ei halunnut. Taistelujen jatkaminen olisi sotkenut myös suhteet Ruotsiin, sillä Sallassa oli neuvostoasevoimia vastassa ruotsalainen Svenska Frivilligkår. Maalaiskuun puolivälissä Kantalahden ja Märkjärven väliseltä alueelta käynnistettäväksi suunniteltu viiden divisioonan hyökkäys olisi saattanut vetää Ruotsin mukaan sotaan. Stalin siis käski pysäyttää kaikki sotatoimet Suomen rintamalla ja solmia Suomen kanssa rauha. Moskovan rauhassa hän sai turvavyöhykkeen Muurmannin radalle.

Etupiirijaossa sovittu Suomi jäi kuitenkin valloittamatta. Saksa säikähti mahdollisuutta, että pohjoinen alue tulee Neuvostoliiton valloittamaksi. Suomelle suositeltiin epävirallisesti rauhan solmimista ja samaan aikaan valmisteltiin tulevaa Tanskan ja Norjan miehitystä. Suomen suostuminen talvisodan rauhaan oli siis vastoin länsiliittoutuneiden tahtoa. Pian talvisodan jälkeen Saksa ehti miehittää Tanskan ja Norjan ennen kuin Iso-Britannia ja Ranska ehtivät ulottaa sinne vaikutusvaltansa. Sodan runteleman Suomen oli mahdollista saada apua vain Ruotsista tai Saksasta. Neuvostoliiton mielipiteen mukaan Suomen ja Ruotsin välinen puolustusliitto oli Neuvostoliiton tulkinnan mukaan

rauhansopimuksen vastainen. Ruotsi ilmoitti, ettei se muuttaisi talvisodan aikaista kantaansa eli olla ei sotaa käyvä maa ja apu Suomelle tultaisiin edelleen rajoittamaan vapaaehtoisin.

Suomi linnoitti uuden itäraajansa, ryhmitti sinne 12 jalkaväkiprikaatia ja aloitti uuden rajan linnoitustyöt. Pohjois-Suomeen perustettiin uusi Perä-Pohjolan sotilaslääni. Se esikunta sijoitettiin Rovaniemelle ja sen tehtäväksi määrättiin jalkaväkidivisioonan perustaminen. Varusmieskoulutus aloitettiin Kemijärven Hanhikoskella, Savukosken Saunakankaalla ja Ivallossa.

Saksa lupasi elokuussa 1940 myydä aseita Suomelle vastapalveluna saksalaisten joukkojen kauttakululle Suomen läpi Pohjois-Norjaan. Ensimmäiset kauttakulkukuljetukset saapuivat Vaasan 22.9. ja Ouluun 26.9.1940. Lomalaisia kuljettaneilla laivoilla tuli Suomelle ensimmäinen materiaalilähetys. Suomen sotilasjohdon tavoitteena oli saada Saksa vastaamaan Petsamon alueen puolustamisesta, koska maan omat voimavarat eivät siihen riittäneet. Saksalle välitettiin toive Ruotsin painostamista mukaan Pohjois-Suomen puolustamiseen. Joulukuussa Saksa antoi merkkejä sotilaallisen yhteistyön mahdollisuudesta, mutta se torjui ajatuksen Ruotsin ottamisesta mukaan Suomen puolustamiseen. Saksan sotilasjohto oli päättänyt liittää hyökkäyksen arktisilla alueilla osaksi operaatio Barbarossaa. (KUVA SILBERFUCHS)

Saksan maavoimat johti hyökkäystä Neuvostoliittoon. Maavoimien yleisesikuntapäällikkö pohti suunnitteluvaiheessa mahdollisuutta muodostaa Jäämeren ja Suomenlahden välille Suomen ylipäällikön alainen rintama, jolla toimisi sekä saksalaisia että suomalaisia joukkoja. Suomalaiset torjuivat esityksen. Maiden sotilasedustajien välisissä neuvotteluissa Suomi suostui valtiojohdon tietien luovuttamaan Pohjois-Suomen saksalaisen Norjan-armeijan hyökkäyksen lähtöalueeksi ja samalla alistaa Oulujoki-linja pohjoispuoliselle alueelle suunnitellut joukot saksalaisille.

Keväällä 1941 Pohjois-Suomessa tajuttiin, että ei ole enää kyse pelkästään lomalaisten kauttakulusta. Päätöksen tiiviimmistä yhteistyöstä tekivät ylipäällikkö Mannerheim ja

pääministeri Risto Ryti. Edes tasavallan presidentti Kyösti Kallio ei tiennyt salaisista päätöksistä. Väinö Tanner informoitiin.

2. Etenemisvaihe

(TAULUKKO KOMENTAJIEN SYNTYMÄVUOSISTA)

Norjan sotatoimia johtanut AOK Norwegen 56-vuotia kenraalieversti Nikolaus von Falkenhorstin johdolla sai tehtäväkseen suunnitella ja toteuttaa hyökkäyksen suoraan Armee Oberkommando Wehrmachtin alaisuudessa. Yksityiskohtaisen suunnittelutyön johtajaksi nimettiin esikuntapäällikkö, 46-vuotias eversti Eric Buschenhagen. Suomen puolella keskeinen koordinaattori oli iältään Buschenhagenia viisi vuotta vanhempi kenraaliluutnantti Erik Heinrichs. (LUETTELO ERÄIDEN HENKILÖIDEN IKÄVUOSISTA 1941))

(KUVAT; KEVÄÄN HYÖKKÄTSSUUNNITELMA JA SYKSYN 1941 ETENEMINEN)

AOK Norwegenin esikunta sijaitsi hyökkäysvaiheen ajan Oslossa ja käytännön sotatoimien johtopaikkana oli Befehlstelle Rovaniemi. Vastuualueena oli koko Norja sekä Suomen suunnalla rintama Kuusamosta Jäämerelle.

(KUVA HYÖKKÄTS SUOMESTA NEUVOSTOLIITTOON HEINÄKUUSSA 1941)

Hyökkäyksen alkaessa heinäkuun 1. päivänä, siis 10 päivää aikaisemmin kuin Laatokan pohjoispuolella (1.JPr, Korpiselkä 10.7.) oli joukkoina Vuoristoarmeijakunta Norwegen Petsamon suunnalla, XXXVI Armeijakunta Sallan suunnalla ja Siilasvuon komentama V Armeijakunta Kiestingin sekä Uhtuan suunnilla.

3. Asemasotavaihe

Saksan Norjan-armeijan hyökkäysjoukoista muodostettiin tammikuussa 1941 itsenäinen Lapin-armeija. Sen nimi muutettiin 1942 heinäkuussa 20. Vuoristoarmeijaksi, jonka miesvahvuus – mukaan lukien armeijan alueella toimineet ilmavoimien ja laivaston joukot – vahvuus vaihteli 200 000 miehen molemmin puolin.

Suomalaisten siirrettyä etelämmäksi olivat saksalaiset maavoimien yhtymät :

- XIV Vuoristoarmeijakunta (kenraali Ferdinand Schörner), (Schörner käynnisti päivänsä muutamalla pervitiinillä. ”Dietlistä puhutaan, Rommelista on puhuttu ja minusta tullaan puhumaan”)
- XXXIV Vuoristoarmeijakunta (kenraali Karl Weisenberger), (Suomi-ystävä, rahakeräykset jne)
- XVIII Vuoristoarmeijakunta (kenraali Franz Böhme), (Balkkanin hirviö)

Kaikki saksalaisarmeijan tärkeimmät esikuntaelimet myös ilmavoimien osalta keskitettiin Rovaniemelle. Alueen kantaväestöä oli saman verran kuin saksalaisia eli n 6 000 henkeä.

Suomen sotatoimet noudattivat aluksi Saksan ja Suomen neuvotteluissa sovittuja suuntaviivoja. Saksalaisten sotatoimien hidastuessa Leningradin suunnalla heinäkuun lopulla 1941 Suomi päätti sotatoimistaan entistä itsenäisemmin. Valtiojohto ei suostunut tukemaan saksalaisia Leningradin suunnalla. Suomalaiset joukot pysähtyivät Syvärille jatkoivat hyökkäystä aina Stalinin kanavalle asti. Hyökkäyksellinen toiminta Päämajan alaisella rintamalla päättyi joulukuussa 1941 juuri Maaselän kannaksella.

Jatkosodan alkaessa Saksan Norjan-armeijan ja Suomenlahden eteläpuolella hyökänneen Saksan Pohjoisen Armeijaryhmän väliin jäi Suomen rintama. Sen ylipäällikkö marsalkka Mannerheim ei ollut saksalaisten käskynalainen. Hän saattoi vedota valtiojohtoon torjuessaan joitakin saksalaisten Suomen armeijan sodankäyntiä koskevia esityksiä. Aseveljeyden luonne oli särbo. (sambo, särbo, äktenskap). (KUVA SANOISTA)

Saksalaiset joukot vastasivat Pohjois-Suomessa sotatoimista maalla, merellä ja ilmassa. Suomenlahdella Saksan laivasto yhdessä Suomen laivaston kanssa sulki Neuvostoliiton Itämeren Laivaston Suomenlahden pohjukkaan. Varsinaiset merisotatoimet jäivät vähäisiksi. (KUVA PAINOPISTEEN SIIRROT)

Pohjois-Suomessa Saksan Norjan-armeijan hyökkäys pysähtyi lopullisesti siis jo syyskuussa 1941. von Falkenhorstin epäonnistunut ja poukkoileva johtamistoiminta johti uudelleenorganisointiin. Kenraalieversti sai pysyä Oslossa ja Petsamon suunnalla vuoristoarmeijakuntaa johtanut vuoristojoukkojen kenraali, Erik Heinrichsin ikäinen

Eduard Dietl määrättiin uuden Lapinarmeijan komentajaksi. Kesällä 1942 armeijan nimeksi tuli XX Vuoristoarmeija.

(KUVA YLEISTILANNE 1942)

Suomi ei halunnut antaa lisää tukea saksalaisarmeijalle vaan halusi ja sai saksalaisarmeijalle alistetun suomalaisen armeijakunnan pääosat omaan johtoonsa kesällä 1942. Tämä johti Päämajan ja vuoristoarmeijan välisen välirajan muutoksiin. Päämajan rintamalle hyökkäysvaiheessa alistettu saksalainen jalkaväkidivisioona siirrettiin Syväriltä Pohjois-Suomeen saksalaisarmeijan alaisuuteen loppukeväästä 1942. Saksa palautti kesällä 1943 Suomen pyynnöstä suomalaisista vapaaehtoisista keuhällä 1941 kootun Waffen SS:n pataljoonan. Se hajotettiin heti Suomeen saavuttuaan ja henkilöt jaettiin kenttäarmeijan eri joukkoihin.

Suomen armeija teki sodan aikana pääosan ase- ampumatarvikehankinnoistaan Saksasta. Aluksi Saksa myi lähinnä sotasaaliskalustoa. Sodan aikana asetekniikka kehittyi nopeasti. Ennen sotaa valmistuneet lentokoneet, panssarivaunut ja niiden torjuntaan käytettävät aseet tulivat vanhanaikaisiksi. Uusien aseiden ja niiden ampumatarvikkeiden hankinnat Saksasta käynnistyivät hitaasti. Asemasodan aikana perustetun Panssaridivisioonan rynnäkkötykkipataljoonalle saatiin 1943 saksalaiset rynnäkkötykit. Ilmatorjunnan tehoa paransivat Saksasta hankitut tutkat ja ilmatorjuntatykit. Uusien saksalaisten ajanmukaisten panssarintorjunta-aseiden toimitukset Suomeen alkoivat talvella 1944. Rintamajoukot saivat aseet käytännössä vasta suurhyökkäyksen alettua kesäkuussa.

4. Miten päästä irti sodasta

Stalingradin katastrofin jälkeen kesällä 1943 toteutettu operaatio Zitadelle, tarkoituksenaan motittaa Kurskissa kolme armeijaa, epäonnistui. Neuvostoliitto oli saanut vihiä ja keskitti lisää voimia alueelle. Saksalaiset hävisivät massiivisen panssaritaistelun. Voima loppui. Saksassa pula syveni. Yleistoteamuksena voidaan sanoa, että puna-armeija ja pakkanen pysäyttivät hyökkäyksen 1941, mutta sotatoimet 1942-1945 eivät ehkä olisi onnistuneet ilman USA:n apua. Lend and Lease tuotti lisää tavaraa. (KARTTAKUVA SAATTUEREITISTÄ)

(YLEISKARTTA TILANETEESTA ENNEN SUURHYÖKKÄYSTÄ)

Suomen hallitus tunnusteli erillisrauhaa kesällä 1943 ja uudestaan keväällä 1944. Vuoristoarmeijan esikunnassa laadittiin syyskuussa 1943 laaja muistio Suomen mahdollisen luhistumisen varalle. Sen seurauksena oli suomalaisilta salattu Hitlerin allekirjoittama Johtajan ohje numero 50. Se oli valmistava käsky saksalaisarmeijan vetäytymisestä tarvittaessa pohjoisimpaan Suomeen ja Norjaan Petsamon nikkeli- ja rautakansien turvaamiseksi. Suunnitelma pidettiin salassa eikä siitä vuotanut tietoja suomalaisille yhteysupseereille.

Suomen Päämajassa arveltiin Saksan haluavan siirtää 20. Vuoristoarmeija muualle. Syksyllä 1943 Päämajan muistiossa päädyttiin siihen, että Saksa poliittisista, sotilaallisista ja taloudellisista syistä pitäisi vuoristoarmeijansa pohjoisessa, mutta voisi vähentää sen joukkoja. Vuoristoarmeijan pysyi kuitenkin Suomessa joukkoineen. Se otti talvella 1944 vastaan suomalaisilta Uhtuan suunnan puolustuksen mahdollistaen näin yhden suomalaisdivisioonan siirron keväällä Karjalan kannakselle. Saksalaistiedustelu enteili kelirikko- ja sotahyökkäyksen alkavan pohjoisessa ja siksi yksi suomalainen prikaati siirrettiin Sallaan reserviksi. Sama 3. Prikaati (eversti Joose Hannula) oli ensimmäisenä Karjalan kannakselle ennätännyt vahvennus kesäkuussa 1944.

5. Kesäsota 1944

Puna-armeija suurhyökkäys kesäkuussa 1944 suuntautui vain Päämajan rintamille; Karjalan, Aunuksen ja Maaselän kannaksille. Saksa tuki kesän torjuntataistelujen aikana taisteluja Karjalan kannaksella lento-osastolla, jalkaväkidivisioonalla ja rynnäkkötykkipataljoonalla. Näistä lento-osastolla oli taistelujen kannalta suurin merkitys. Osaston tulivoima oli lähes sama kuin Suomen koko Ilmavoimilla.

Kesän 1944 jatkuneet Saksan ase- ja ampuvatarkoitukselliset johtivat siihen, että Suomen armeija oli tappioista huolimatta syyskuussa paremmin varustettu kuin kesäkuussa taistelujen alkaessa. Tykkien ja muiden aseiden lisäksi Saksa toimitti Suomella 1944 kesällä 78 Messerschmitt-hävittäjää. Suomeen saapui myös Saksasta ostettuja panssarivaunuja. Niitä ei ennetetty ottaa Panssaridivisioonan käyttöön ennen Suomen ja

Neuvostoliiton välisen alustavan aseleposopimuksen voimaanastumista 4./5. syyskuuta 1944.

6. Taistelut pohjoisessa

Saksalaisten käyttäytymiserot; Etelä-Suomi / Pohjois-Suomi .... Itä-Lappi / Länsi-Lappi eli selusta ja huoltoalueet. Suurimmalla osalla suomalaisista ei ollut kontakteja saksalaisiin, vaan mielipide muodostui tiedostusvälineiden ja huhujen perusteella.

Suomessa saksalaiset eivät missään vaiheessa olleet herroina ja isäntinä joitakin yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta. Ongelmat olivat yleensä sellaisten joukkojen käyttäytymisessä, jotka olivat toimineet ensin itärintamalla ja siirretty sitten Suomeen... esimerkkinä mainittakoon sodan kuluessa alueelle siirretty saksalainen Jääkäripataljoona 3. Hillillä piti vankasti ja määrätietoisesti suomalaisten siviilihenkilöiden asiat omissa käsissään.

Yksi puhutuimmista ja tunnepitoisimmista saksalaissotilaihin liittyvistä keskustelunaiheista ovat olleet heidän suhteensa suomalaisiin naisiin. Keskustelu käynnistyi jo heinäkuussa 1941, kun Valtiontiedotuslaitoksen julkaisema kirjoitus julkaistiin kymmenissä sanomalehdissä. Siinä todettiin joidenkin suomalaisten hakeutuneen liankin läheisiin suhteisiin saksalaisten kanssa, mistä syystä niin rintamamiesten mielialat kuin kansakunnan kunniakin ovat vaarassa.... Johti moniin tappeluihin ja välin selvittelyihin erityisesti suomalaismiesten ollessa päihtyneenä. Yhteysupseerien raporttien mukaan luvatonta naisvälitystä hoiti mm toiminimi Höckertin Rovaniemen Haaraliike. (Jääkärikapteeni A. Ilanderin ilmoitus)..

Saksalaiset palkkasivat paikallisia töihin. Työvoimapulan vaivatessa maata rajoitettiin palkkausta. Halukkaita oli paljon sillä saksalaiset maksoivat hyvin ja lisäksi oli mahdollisuus lisätienestiin tai erityisiin etuuksiin.

Vuoristoarmeija teki myös sosiaalista työtä tarjoamalla huoltokeskuksissaan lääkärinpalveluita ja lapsille suunnattuja ilmaisaterioita. Suomalaisten salaa suorittamaa vankien ruokintaa eivät saksalaiset hyväksyneet. Käyttöön otetuista tiloista maksettiin vuokra ja otettiin jopa palovakuutus... päättyi kyllä syksyllä 1944 ilman eri ilmoitusta.

Porojen tappaminen oli alkuvaiheen ongelma. Vei aikaa ennen kuin saksalaiset tajusivat niiden olevan lehmään tai lampaaseen verrattava kotieläin.

Olosuhteet tundralla olivat vaativat. Huolto-ongelmien ratkaisemiseksi rakensivat vuoristojoukot mm Petsamosta Litsaan 52 km mittaisen köysiradan. Pohjoisimmalla alueella ei ollut samassa määrin suomalaisia saksalaisten palkkalistoilla kuin Rovaniemen alueella.

Dietlin jälkeen komentajaksi siirretyllä Lothar Rendulicilla ei ollut rasitteena suomalaissympatioita. Tämä vahvatahtoinen itävaltalainen johti Lapin operaatioiden jälkeen keväällä 1945 eri armeijaryhmiä itärintamalla. Rendolic vaihtoi suomalaissympatioita tunteneen kenraali Karl Weisenbergerin uuteen mieheen.

(MIESTEN KUVAT)

Suomalainen historiankirjoitus on käsitellyt yhteistyötä neljän perusargumentin pohjalta:

- Erillissotatesillä
- Voimattomuudella vaikuttaa Saksan toimintaperiaatteisiin
- Maan oman aseman vaikeudella ... Neuvostoliiton painostus ja hyökkäysvalmistelut
- Tietämättömyys Saksan tuholaisyöstä ja kansanmurhista

Valtaosa pohjoisen asukkaista tuli tai ainakin yritti tulla toimeen saksalaisten kanssa:

- ensinnäkin kansallissosialismin aatetta ei julistettu kovinkaan voimallisesti Lapissa,
- Dietl oli itse pitkäaikainen kansallissosialisti mutta ei juuri tuonut sitä esiin, muut noudattivat hänen esimerkkiään,
- ymmärrettiin, että sotilaat olivat pääosin tavallisia kansalaisia, berliiniläisiä, hesseniläisiä, thüringeniläisiä, itävaltalaisia, baijerilaisia ja
- alkuvaiheessa niin korskeat SS-joukot erottuivat muista. Vuonna 1944 SS-divisioona oli jo erämaaolosuhteisiin kouliintunut hyvin varustettu joukko. Sillä oli mm. oma huolto Oulusta käsin.

Lapissa oli saksalaisia:

. 4 000 upseeria

- . 22 000 aliupseeria
- . 113 Wehrmachtin sotilasta
- . 21 000 SS-sotilasta
- . 30 000 ilmavoimien sotilasta
- . rakentajaosasto Todt, sotavangit ja pakkopalkatut 15 000-20 000 henkilöä ja tulevaa talvea 1944/1945 pohjoiseen varastoitu noin kahdeksan kuukauden sotamateriaali.

Palvelukseen otettujen uusien ikäluokkien vahvuudet olivat noin 600 000 miestä. SS-joukot saivat tästä määrästä selvästi alle 10%. Siksi kaikki ulkomaiset vapaaehtoiset haalittiin SS-joukkoihin halusivat tai ei. Ikäluokat 1920-1925 syntyneet olivat Hitler-Jugendin kouluttamia ja karaisemia. Heillä oli ollut parempi ravinto kuin esim. 10 vuotta vanhemmilla ikäluokilla.

Organisaatio Todt (OT) perusti Suomeen osasto Finnlandin. (TIETYÖT/VANKLEIRIT KUVA). Norjassa toimi Einsatz Wikingiking. Rungon muodostivat saksalaiset ja heidän apunaan tai alaisinaan oli ukrainalaisia, puolalaisin jne. pakkopalkattuja sekä sotavankeja. Työsuorituksissa pyrittiin välttämään saksalaisosastojen ja vankiosastojen työsuoritusten tehokkuusvertailuja.

Suurin suunniteltu hanke oli rautatien rakentaminen malmikuljetusten ja huollon helpottamiseksi Rovaniemi – Vika – Vuotso – Petsamo väylälle. Varusteluministeri Fritz Todt kävi Rovaniemellä 24. syyskuuta 1941. Työmaalle arvioitiin tarvittavan työvoimaksi 10 000- 20 000 vankia sekä runsas määrä materiaalia. Työvoima ja materiaali tarvittiin kuitenkin kipeämmin muualla. Hanke o vireillä vielä tammikuussa 1943 osaston johtajan August Michaelssin käydessä Helsingissä tapaamassa Rautatiehallituksen johtohenkilöitä. Kaarlo Hillilä ja suomalaisviranomaiset suhtautuivat penseästi hankkeeseen. Kapearaiteisen rautatien rakentamisen rauettua ryhdyttiin parantamaan Jäämerentien siltojen ja tien kantavuutta sekä lisäämällä ohituspaikkaa ja huoltopisteitä.

OT:n merkittävimmät saavutukset Suomessa

- Kapearaiteinen rautatie välille Hyrynsalmi – Kuusamo – Kistinki

- kaksikaisteinen maantieyhteys yhteistyössä TVH:n kanssa välille Palojoensuu – Kilpisjärvi – Skibotten
- kaksikaistainen maantie yhteistyössä TVH:n kanssa välille Inari – Kaamanen – Karigasniemi
- Ivalojoen ja Juutuanjoen sillat
- Jäämerentien leventäminen ja kunnostus sekä 20 sillan vahvistaminen
- Jäniskosken voimalaitoksen suojaholvin rakentaminen, työ jäi 1944 kesken
- suunniteltua tietä Pelkosenniemeltä Sodankylään ei saatu aikaiseksi

(KUVA BIRKE)

Operaatio Birken suunnitteluun liittyi myös hävitys- ja polttosuunnitelmien teko.

Polttopulloja varastoitiin suomalaiselta yhteysupseereilta salaa esikunnan kaappeihin.

Partisaaniosastot eivät hyökänneet ainoastaan suomalaisiin kyliin, vaan pääosa iskuista suunnattiin rautatie ja maantiekuljetuksiin sekä mm OT:n työmaille.

Koska Lapin sotaa käsitellään toisessa esitelmässä, (PALUUMMARSSIKUVA) en käsittele sitä. Lopuksi totean, että 1970-luvulla Sallan suurin kylä taisi olla Göteborg ja samoin voisi heittää leijumaan kysymyksen, oliko Rovaniemi koko lailla saksalaisjohtoinen paikkakunta kolmen sotavuoden ajan?